



Այս օրն անգամ ինչ հրատարակե-
ցաւ Գրական Եւ Գործնական
Ստորագրութեան Եւ Գործնական

Տրեւմտեան Գրական Եւ Գործնական
Ստորագրութեան Եւ Գործնական
Ստորագրութեան Եւ Գործնական

ՀԱՅԿԱՅԻՆ ՍՏՈՐԻԱ

23 ՄԱՅԻՍ

Բ. Տ. Ս. Բ. 1862

ԹԻԻ 28

Խոսք մ'ալ մեր Հայրենասիրներուն

"Օրէնք արդարութեան բռնութիւն մեր եղիցի"

(Օսմանեան կառավարութիւնն իր աշխարհակալութեան սկիզբէն իր կրօնքին համաձայն չտեսնելով որ քրիստոնէայ ժողովուրդները բռնի Մահմետականութեան դարձնէ, ստիպուեցաւ անոնց կրօնական թոյլտուութիւն ընել բայց դարձեալ իր կրօնքին համաձայն չտեսնելով որ քրիստոնէայ կամ ոչ մահմետական ժողովուրդներու ան ամեն քաղաքական արտօնութիւնները տայ զորոնք աստուածապետական սկզբունքով կառավարուած տէրութեան մէջ ամեն միւսի ման վայելելու իրաւունք ունէր, ստիպուեցաւ ոչ մահմետական ժողովուրդները իբրեւ կրօնական հասարակութիւններ ճանչնալ։) Օսմանեան միապետական կառավարութեան տակ միւսիւրմանը տիրող ազդ է և ամէն քաղաքական արտօնութիւն իբրեւ տիրող և իբրեւ միւսիւրման կը վայելէ։ Բայց հասարակութիւն չէ, այլ բացարձակ միապետի մը հպատակ է։ Բրիտանեան կամ ոչ մահմետականը տիրող ազդ չէ, ուստի ոչ իբրեւ տիրող ոչ ալ իբրեւ միւսիւրման ամեն քաղաքական արտօնութիւն կը վայելէ ըստ մահմետական սկզբանց, բայց ըստ մահմետական սկզբանց հասարակութիւն է։ այսինքն ըստ (բառին մեղմ նշանակութեամբ՝ ծառայ կամ գերի) ժողովուրդ մըն է, որ միւսիւրմանէն բոլորովին զատուած կենալով իրաւունք ունի ըստ մահմետական սկզբանց։ Ոչ մահմետական ժողովուրդներուն միւսիւրմանէն բոլորովին

զատուած կենալն էական և հարկաւոր բան մըն է։ քանզի Օսմանեան կառավարութիւնը ոչ մահմետական հպատակները կամ բռնի մահմետական ընելու էր, կամ զանոնք բնաջինջ ընելու էր, և կամ արդէն ըրածին պէս զանոնք մէյմէկ կրօնական հասարակութիւն ճաշնալու էր։ Արդ առջի երկուքն ընելը մահմետական կրօնքին հակարակ է, և չենք կարծեր թէ կայ ուղղափառ մահմետական աստուածաբանութիւն մը որ բռնի դարձի կամ այլակրօնները սրախողխող ընելու նողկալի թոյլտուութիւնն ընէ։ Ուրեմն Օսմանեան կառավարութեան, իբրեւ միւսիւրման, հարկ էր որ վերջինն ընէր, այսինքն ոչ մահմետական ժողովուրդներ իբր կրօնական հասարակութիւններ ճանչնար։

Եսկէ կը հետեցնենք թէ ուրեմն ոչ մահմետական ժողովուրդներն Օսմանեան պետութեան մէջ, հարկաւորութեամբ կը բռնի, այսինքն մահմետական կրօնքին հարկաւորութեամբ հասարակութիւններ ըլլալու էին, եղան և են։ Ուստի Օսմանեան պետութիւնը միապետութիւն և ոչ հասարակութիւն ըլլալով, և խորացի մէջ տակաւին սահմանադրականութեան սկզբունքը (որ հասարակութիւն ըսել է) չեղած և չգործադրուած՝ ոչ մահմետական ժողովուրդները, հետեապէս Հայք, հասարակութիւն էին։

Ոչ մահմետական ազգերուն, ուստի և հայերուն հասարակութիւններ ըլլալու հարկէն կը հետեւի թէ անոնց ամեն մէկն իր մէջ ըստ սկզբանց հասարակութեան կառավարուելու էր և կառավարուելու է։ Հոս

2. Անոր գործադրութիւնը տարի ու կէս տեւեց, և Երուսաղէմի խնդրէն առաջ անոր դէմ բողոքող մը կամ անիկա ամբաստանող մը չգտնուեցաւ :

3. Այն իսկ կղերին մէջէն երեւելի և լուսաւորեալ մաս մը հայաստանեայց եկեղեցւոյն հաւատքին և աւանդութեանը դէմ ըստւած կէտը՝ հաւատքի և աւանդութեան հակառակ չտեսաւ :

Աս և ասոր նման ուրիշ շատ պատճառներ կը ցուցնեն թէ սահմանադրութեան տրամադրութիւնը հաւատոյ կամ աւանդութեան դէմ բամբասելը՝ սահմանադրութիւնը բարեմիտ մարդոց կասկածելի ընելու համար, թերեւ մինակ բանի մը միտքերու խորհած միջոց էր :

Իսկ աշխարհական շահերու դաշող խընդիրներու կրօնական երեւոյթ ու կարեւորութիւն տալով խիղճերը շիտթել ու պարզամիտները գրգռելով՝ օրինաւորութիւն տապալելը մեր հայրերուն կամ հաւերուն օրերը սովորական բան մըն էր : Խիստ երեւելի և ժամանակաւ նաեւ խիստ ահաբեկ եկեղեցական իշխանուի մը (եթէ) նոյնն այսօր ընել թէ և կը ջանայ, բայց ճշմարիտը սուտէն, օրինաւորն ապօրինաւորէն զանազանելու մէջ իր նախորդներէն աւելի յաջողակ եղող իննեւտասներորդ դարն՝ ասկերպ ճարտարութիւն մը ոչ կը գոյլէ, ոչ ալ անկէ կը վախնայ :

Եթէ եղած է ժամանակ մը ուր իրաւանց և օրինաւորութեան ճամբով որեւիցէ անիրաւութեան յաղթել կարելի էր, մեր ժամանակն է :

Անոր ըսածներէն կը հասկցուի թէ մենք ժամանակէն առաջ սահմանադրութեան վերաբննուելը սկզբունքի դէմ և ապօրինաւոր կը համարինք : Սահմանադրութիւն օրէնք մըն էր զոր ազգին ընդհանրութիւն իր վրայ դրաւ, և հրապարակական խոտուում՝ րրաւ որ անիկա հինգ տարի պահէ : Ամեն օրէնք պայմանադրութիւն մըն է, և պայմանագիր մը միշտ ժամանակի մը համար է : Պայմանագրի մը (ԳԱՆԴԻՄ) պարտաւորութիւնը՝ անոր համար սահմանուած ժամանակին հետ կապուած է : Աստի և պայմանագրին ժամանակը՝ պայմանագրին ամենէն էական մասն է, այնպէս

որ պայմանագրին սահմանեալ ժամանակին դրժել՝ պայմանագրին պարտաւորութեւր դրժել է. և եթէ պայմանագրին ժամանակը հաստատուն, սրբազան և անեղծանելի չըլլայ՝ աշխարհիս վրայ իրաւունք և պարտաւորութիւն չի մնար : Եւ բանի որ իրաւանց ու պարտաւորութեան սկզբունքը մարդկային ընկերութեան ամենէն գլխաւոր հիմն է, ան սկզբունքին խախտուելը՝ զած տեղը՝ ընկերութիւնը խախտու է : Ամենէն աւանդի մարդուն խելքը կը հասնի թէ պայմանադրութիւններ ինչ զօրութիւն կրնան ունենալ, եթէ անոնց պարտաւորած ժամանակն խախտու և փոփոխելի հիման մը վրայ կենայ : Բնաւ ապահովութիւն չկայ երկրի մը և կամ կառավարութեան մը մէջ՝ ուր և իցէ պայմանադրութեան ժամանակէն առաջ եղծուած բանի տեղ դրուած չէ, և անպատիւ կը թողուի որ պայմանադրութիւններ եղծուին : Ասանկ երկիրներու մէջ բազաբային օրինաց մէջ պարտաւորութիւնք (ՕՊԼԻԿԱԿԻՆ) ըստւած մասը, որով ամեն տեսակ դրաւոր պայմանագրութիւններ կ'ըմացուին, բնաւ երաշխաւորութիւն կամ ապահովութիւն չունին : Ասանկ երկրի մը մէջ ով վստահ կրնայ ըլլալ թէ այս ինչ ստացուածը, որուն յայտնի կամ լուրեայն պայմանագրութիւն մը տէր եղած է, իր ձեռքը պիտի մնայ :

Անոնք որ ժամանակէն առաջ սահմանադրութեան վերաբննուելիւնը պահանջեցին ու գրեթէ բոլորի դործադրել տուին, գիտե՞ն արդեօք թէ իրենք զիրենք ինչ աստիճան անպատիւ ըրին : Եթէ սահմանադրութեան պատմութիւնը գրուի, և Եւրոպիոյ լուսաւորեալ ազգերուն գատաստանին առջև դրուի, ինչ պիտի ըլլայ արդեօք անոնց համարումը : Աս մեծ նախատինքը բոլոր ազգին վրայ չբեռնաւորելու համար մեզի կ'երեւի թէ ասանկ պատմութիւն մը գրուելու և լուսաւորեալ աշխարհին ներկայանալու է :

Բտւածներէն չհասկցուի թէ մենք բողոքել կ'առաջարկենք վերաբննուած սահմանադրութեան դէմ որուն համար կ'ըսուի թէ Բարձրագոյն Դուռնէն վաւերանալով ազգին պիտի տրուի : Ասանկ բողոք մը ընել թէ և օրինաւոր է, բայց չենք կար-

պաշտօն մ'ալ ունենար, զոր օրինակ աղջկանց դաստիարակութեան հոգ տանիլ, և կամ ուրիշ մարդասիրական գործոյ մը զբաղիլ :

2. Որովհետեւ ձեռնադրուող եկեղեցականաց թուոյն սահման մը դրուած չէր, ոչ ալ ձեռնադրուողին պաշտօն մը կամ ապրուստ մը ունենալուն կը նայուէր, ասով ոչ միայն եկեղեցականաց թիւը օր ըստ օրէ կ'աւելնար, այլ և դատարկ և աղքատ եկեղեցականներ բազմանալով՝ անհնարին կերպով ազգին և կառավարութեան բեռ կ'ըլլային : Ուստի դաշնագրին մէջ որոշուած էր որ, դաշնագրին թուականէն ետքը նոր եկեղեցական ձեռնադրուի, մինչև որ բոլոր տէրութեան մէջ ժողովրդապետական թեմերուն մէջ եկեղեցականաց ցանկ մը շինուի, և տեսնուած կարօտութեանը համեմատ ձեռնադրելու և ձեռնադրելեաց կանոնադիրը հրատարակուի :

3. Նոյն դաշնագրին մէջ որոշուած էր որ բոլոր եկեղեցական ստացուածներ պիտի ծախուէին, և ստակը տէրութեան պիտի տրուէր, ու տէրութիւնը պարտկան պիտի ըլլար հարկերին 3 վճարելու եկեղեցականաց, Գոնաթիք կոչուած թուղթեր տալով, որոնց զօրութեամբը եկեղեցականք միշտ ան հարկերին երեքը տէրութենէն պիտի առնէին, առանց երբէք ստակին մայրը պահանջելու իրաւունք ունենալու :

Սպանիոյ տէրութիւնը եկեղեցական ստացուածոց համար աս կարգադրութիւնն ընելու իրաւացի պատճառներ ունէր : Սպանիոյ մէջ եկեղեցիներ ու վանքեր շատ ստացուածներ ունէին, և հետ զհետէ ալ պիտի ունենային, և որովհետեւ եկեղեցական օրէնքով եկեղեցական ստացուած մը չէր կրնար ծախուիլ, օր պիտի ըլլար որ Սպանիոյ կէսէն աւելին եկեղեցականաց ձեռքն անցնէր, և այսպէս եկեղեցին պիտի ըլլար Սպանիոյ տէրը, իսկ տէրութիւնն ու ժողովուրդը առանց ստացուածքի եկեղեցւոյ գերին եղած պիտի ըլլար : Եկեղեցական ստացուած մը ժողովրդեան համար կորսուած ստացուած մըն էր. ըստ որում ստացուած մը անգամ մը եկեղեցւոյ ձեռքն անցնելէն ետքը՝ այլ ևս յաւիտեան ուրիշ չէր կրնար անցնիլ : Ուստի Սպանիոյ մէջ անշարժ ստացուածներ ասանկ վնասակար կապէ մը արձկելու համար՝ Տէրութիւնը

հարկաւոր տեսաւ որ եկեղեցական ստացուածները ծախուին. և որպէս զի եկեղեցականաց ալ յափշտակութիւն կամ վնաս եղած չըլլայ, տէրութիւնը յանձն առաւ որ ծախուած ստացուածներուն շահը վրձարելու համար մշտնջենաւոր կերպով պարտկան ըլլայ : Տէրութեան վճարած շահովը եկեղեցականք բան մը կորսնցուցած չէին ըլլար, և ան շահով թէ եկեղեցեաց և թէ վանօրէից ամեն պիտոյքը կրնար հոգացուիլ :

Ուրիշ քաթօլիկ տէրութիւններ եկեղեցական ստացուածոց նկատմամբ աւելի խստիւ վարուած էին : Ուրիշ տէրութիւններ եկեղեցական ստացուածները գրաւած էին առանց կերպով մը անոնց համար պարտական ըլլալու կամ պարտականութեան թուղթեր տալով անոնց շահ վճարելու : Վերջապէս ուրիշ քաթօլիկ տէրութեանց մէջ եկեղեցիներ կամ վանքեր ստացուած չունին. ամենն ալ տէրութեան կամ ազգիկնէն է, և տէրութիւնը եկեղեցականաց ամսականներն և ուրիշ ծախքերը կուտայ, ինչպէս որ ուրիշ քաղաքական և զինուորական պաշտօնէից համար կուտայ :

Արդ Սպանիոյ տէրութեան ու Պապին մէջ տեղը հաստատուած դաշնագրին գրութաւոր կէտերն ասոնք էին : Պապն ասոնք ընդունեց և ստորագրեց. բայց զարմանալին ան է որ, դաշնագրին ստորագրուելէն ետքը՝ չորս տարի անցաւ, ու Պապին կողմանէ ամենեւին գործադրութիւն մը չտեսնուեցաւ : Սպանիոյ տէրութիւնը տեսնելով որ Պապը իր ստորագրած դաշինքը կատարելու կամք չունի, ինք սկսաւ գործադրել. ան ատեն ոչ միայն Սպանիոյ մէջ Պապին հետ համամիտ եպիսկոպոսներ սկսան ժողովուրդը կատաղի կերպով կառավարութեան դէմ գրգռել, այլ և նոյն իսկ Պապը իրար անցնելով որպէս թէ Սպանիոյ կառավարութիւնը հերետիկոսութեան և անհաւատութեան մէջ ինկած եկեղեցին ու կրօնքը կ'ուզէ կործանել, յանկարծ Մատիտէն իր դեսպանը ետ կանչեց :

Աս գործին վրայ ան ատենուան Սպանիոյ արտաքին գործոց պաշտօնեայ Զապալա զօրապետը դուրս քաթօլիք տէրութեանց դեսպաններուն շրջաբերական մը հանեց, որուն մէջ եղած անցքերը պատմելէ ետքը ազգու կերպով Պապն ու եկեղեցին կը յանդիմանէ թէ ինչպէս եկեղեցին որ հոգեւոր և աստուածային պաշտօն ունի, ամենուն

գծուծ բանի մը. այսինքն ստակի համար՝
ընկերական բարեկարգութեանց դէմ կը
կենայ, կառավարութիւններ կը բանադրէ,
և ռամիկ ժողովուրդը մոլեռանդութեամբ գրգռ-
ւելով՝ կառավարութեան դէմ կը յարուցանէ:

Օ ապալա՝ զօրապետին շրջաբերականը
նոր ժամանակուան դեսպանական (փիլի-
սոփի) գրուածներուն երեւելիներէն մէկն
է ու խիստ հետաքրքրական. ուստի թէ և
քիչ մը երկայն է, կուզենք շատ քիչ համա-
ռօտելով դնել:

Իսկայ ասանդամայսչափս բաւական հա-
մարելով՝ գալանգամուան թուոյն կը թո-
ղունք:

Խառն ժողովոյ կողմանէ հրատարակուած Պայտօնա-
կան յայտարարութիւն մը ընդունեցանք զոր մեր ազ-
գակիցներուն կը հաղորդենք:

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԱՐՁՈՒԹԵԱՆ

ԽԱՌՆ ԺՈՂՈՎՈՅ

Ազգային Խառն ժողովը իմանալով որ՝ այս
տարի ալ մերազգայինք Հիւնքեար—խսկե-
լէսին կամ ուրիշ տեղ մը հին Սահմանադ-
րութեան տարեդարձի տօնը պիտի կատա-
րեն: ուստի ժողովը մտածելով որ դադար-
ուած Սահմանադրութեան մը տարեդարձի
տօնը կատարելը անխորհուրդ գործ մըն է,
նա ևս գիտնալով որ Տէրութեան կամացը
հակառակ է այնպիսի խռնութեան թիւն
ժողովուրդեան առանց հրամանի Բ. Դրան ինչ
և իցէ բանի մը համար ժողովուրդը, վասն-
որոյ ժողովս հիմակուրնէ կզգուշացնէ զհա-
սարակութիւնը սոյն յայտարարութեամբս,
որ չըլլայ թէ անխորհրդաբար և անխոհե-
մաբար նոյն տարեդարձի տօնախմբութեան
համար ժողովուրդին բնաւ մէկ տեղ մը, որով
Ազգային վարչութեան անօրինութեանը
հակառակ գործած կ'ըլլան, և հետեւաբար
Տէրութեան հրամանին դէմ մեղանշած
կ'ըլլան, վասն զի Ազգային վարչութիւնը
զԲարձրագոյն Դուռը կը ներկայացունէ
Ազգին առջև, և իրեն հրամաններն ալ հար-
կաւ Տէրութեան կանոնաց համեմատ են
միշտ, վասնորոյ Խառն ժողովը կը կրկնէ իր
պատուէրն ու հրամանը որ հասարակութիւնը
զգուշանայ նոյն տարեդարձի տօնը կատա-
րելու համար տեղ մը ժողովուրդէ, վասն զի
այդպիսի փորձ փորձողը իբր անհնազանդ
կը դատապարտի:

19 Մայիս 1862

ԲԱՐՈՒՆԱԿ

Ի Պատրիարքարանի Հայոց. ԱՏԵՆԱԳԵՏ ԽԱՌՆ ԺՈՂՈՎՈՅ
Պատասխանի վերոյիշեալ յայտարարու-
թեան, ամսոյս 22ին, «բողոք առ առժա-
մանակեայ վարչութիւնն» վերնագրով ու

«իրենց իրաւանցը Տէր Հայեր» ստորագ-
րութեամբ բողոք մը ժողովուրդին ձեռքը
տեսանք:

Մենք սոյն բողոքին պարունակութեանը
վրայ, առանց երկար խօսելու, ժողովուրդ-
եան ձայնին թարգման հանդիսանալով՝ Ազ-
առժամանակեայ վարչութեան Արգոյ Ան-
դամներուն ճարտար խոհականութեանն ու
Ազգասիրութեանը կը դիմենք, և յիշեցնե-
լով իրենց՝ առ Հայ հասարակութիւնն ու
նեցած վեհանձնն ու նուիրական պարտա-
կանութիւնն՝ կ'ըսենք. Ազգը իր ընտրու-
թեամբը կազմուած Հայ նկարագիրը կրող
ո՛ր և իցէ ժողովք՝ իր փոխանորդը կը ճանա-
չէ և ոչ թէ Բ. Դրան ներկայացու-
ցիչ, և հետեւաբար կը խնդրէ անոնցմէ
որ իր ըղձկնը թարգման հանդիսանան՝ առ
ձեռնհաս իշխանութիւնն:

Հոս եթէ կը ներուր մեզի սա դիտողու-
թիւնն իսկ կը յաւելունք. (բնութիւնը
ըր տարեդարձի վրայ է) անանկ հանդէս մը
որ կրօնական հասարակութեան մը կը վե-
րաբերի ի՞նչ ընդդիմութեան տեղի կրնայ
ունենալ քաղաքան տեսութեան մը մինչ ա-
նոր հսկողութիւնը իր պաշտպանութենէն
կախումն ունի: Անանկ հանդէսի մը
յորում Ազգին երիտասարդութիւնը իր
անմահ յիշատակաց արժանի Ա. Մեծիտի և
վեհափառ Ինքնակալ Ապտիւլ Ազիզի, ը-
րած անթիւ շնորհներուն երախտագեթ
մաղթանքներն յերկինս՝ ի վեր ուղղելու
նպատակաւ ու Անոնց վեհանձնական չը-
նորհիւր ստացած Սահմանադրական վար-
չութեանը սկզբնաւորութիւն եղած օրը
տօնախմբելու համար կրօնական զգացմամբ
հաւագուելնին ի՞նչ անխոհեմութեան ար-
դիւնք կրնայ ունենալ: Ոչ ապաքէն Սղեր,
Ուսանող, Բամիկ, Փարթամ, Տեր ու Տղայ
սոյնը կը բաբազին մանաւանդ (ինչպէս ը-
սինք) կրօնական զգացմամբ, քանի որ ինք
սոսկ կրօնական հասարակութիւն մ'է: Ըստ
մեզ ասանկ հանդէսի մը կատարման Բարձ-
րագոյն Դրնէն արտօնութիւն խնդրելը՝ հին
գլուխներն նորերու հետ միացնելու նուի-
րական միջոց մը կ'ըլլայ և հետեւաբար՝ ա-
սանկ արտօնութիւն մը ձեռնհաս իշխանու-
թենէն ազգովին խնդրելը՝ կորովի տրամա-
բանութեան մը արդիւնք կողջունենք:

Մենք եւ թերթս մամուլի տակ էր Բ. Դրան յանձ-
նաժողովէն օրինաւոր յորդորական մը հրատարակուեցաւ
մասին լրագրոյն միջոցաւ:

ԽՄԲԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՏՊԱՐԱՆԻ ՏՆՕՐԵՆ

Ա. ԶԵՎԱԶԻՐՃԵԱՆ